

FRIED ISTVÁN

„Miként ha alvó rémek szerteszét / Ébredve...”

Jókai Mór elbeszélő költeményei

1875-ben jelent meg Jókai első „verseskötete”¹ (ha eltekintünk az élclapban publikált Kakas Márton-verseket összegyűjtő kötetől²). Ugyanabban az évben, melyben a *Forradalom alatt írt művek*, a regények közül az *Enyim, tied, övé*, valamint a vegyes tartalmú *Emlékeim*. A kötetben cím szerint elbeszélő költemények és „satyrák” találhatóak, a kötet cím e műfajokat nevezi meg, azonban ezenkívül *Szózatok* címmel huszonhat rövidebb, valamint terjedelmesebb verses szöveg csatlakozik a főcímben jelzettekhez. Egyelőre eldönthetetlen számomra, kinek tulajdonítsuk az ötletet, hogy a jóval inkább prózaíróként számon tartott Jókai ezúttal verseskötetben mutakozzék olvasói előtt. Jókai-szövegekből nem volt hiány sem a folyóiratokban, sem a hírlapokban, sem az élclapban. A sokszor az alkalmiságtól „ihletett” Jókai-versek viszonylag kevés újat hoztak, és például az elbeszélő költeményeket illetően Petőfi és Arany³ (vagy Tompa és Garay)⁴ olyan mércét jelentettek, amelyek megközelítése aligha minősíthető könnyű feladatnak. Ráadásul amit Jókai (vagy kiadója? – ezt a lehetőséget nem vetném el!) elbeszélő költemény címen közreadott, általában nemigen vágott egybe az addigi gyakorlattal, amely szerint (például) a ballada a reformkor óta különös népszerűsége tett szert, és a költők kedvelt műfaját megkülönböztette a terjedelmesebb, mesei vagy mondai alapozottságú, mindenestre részletező cselekménybe foglalt verses történetektől. Annyi bizonyos, hogy számottevő visszhangja nem támadt ennek a (kiadói?) vállalkozásnak, s a nemzeti kiadás 98–99. kötetéig várni kell, hogy Jókai versei gyűjteményes összeállításával jelentkeznek. Jóllehet éppen az alkalmiságra kihegyezett, „hazafias”, politikai, satirizáló versalkotás kedve nem látszott csitulni, sem elapadni, anélkül, hogy maga Jókai bárminemű versenyre vállalkozott volna az elbeszélő költemények szerzőivel. Az 1875-ös kötet feltehetőleg illeszkedik abba a (kiadói?) szándékba, amely az olvasók előtt kiapadhatatlan forrásként buzgó Jókai-munkálkodást van hivatva demonstrálni; az ekkor erőteljes publicisztikai és politikai jelenléttel együtt az állandóan alkotó, egyre újabb, változatosabb és a közönség tetszését megőrizni kívánó szerző iránti érdeklődésnek megannyi újabb és újabb bizonyítékát kívánja adni. A magam részéről nem győzők csodálkozni, hány húron játszik Jókai, mily sokféleképpen akar és tud megszólalni, mennyire különféle olvasócsoportokat akar és tud megszólítani. 1875-ben már ideje volt (és ideje lehetett) a forradalom alatt írt írásokat kötetbe gyűjtve (újra) kiadni: éppen úgy a valahová tartozást, az emlékközlést tanúsítja, mint a versek egy nem lényegtelen csoportja, amely az élettrajzi jellegű ön(re)prezentáció kötetének kiegészítéséül szolgál. Az író a megcélzott olvasók személyes ismerőseként óhajtja elfogadtatni magát, tudatosítani, kalandos élete epizódjainak miféle tanulságait osztaná meg azokkal, akik figyelemmel kísérik ezt a kanyargókkal jellemezhető írói-politikusi pályát. S erre 1875-ben, a „fúzió” évében ugyancsak nagy szüksége van. Ugyanis sem 1848/49, sem a Bach-korszak, sem a provizórium Jókaijából nemigen lehetett előre következtetni arra, ami egyrészt 1867 és 1875 között, arra pedig kiváltképpen nem, ami 1875-ben és azután következett. De – és ez némileg megnöveli az önmagukban, verstörténeti szempontból nem különösen érdekes költemények jelentőségét – éppen az élclapok anyagából, az alkalmi versekből, akár a „satyrák” címen közreadottakból ki lehetett olvasni apró elmozdulásokat, vélemények mozgását, magyar és világpolitikai eseményekre reagálásokból ugyan nem teljesen következetes álláspontot, ezt a rögtönzésjelleg is gátolta, hanem egy olyan mozgékony érdeklődést, amely egyébként a politikus-hírlapíró-író-szemlélő reakciós készségét mozgatja – prózában és verses alakban. Amit a regények (jellegüknél fogva) több áttétellel sugalmaztak,

hiszen Jókainak pályáján nagyon sok minden sikerült, de éppen az irányregény nem, azt a publicisztika, a versek „direktben” közvetíthették. Azzal együtt, hogy a napi eseményekre következő fordulatok meglepetései az írásmód, a hangvétel, sőt a műfaji megfontolások szerint nem bizonyosan ott folytatták, ahol az előző nap vagy héten abbamaradt.

A nemzeti kiadás két kötete teljes egészében magában foglalja az 1875-ös kiadást, más felosztást alkalmazva, amely feltehetőleg az anyagot összegyűjtő, sajtó alá rendező Voinovich Gézától származik.⁵ A helyesírást tekintve a kiadás egységesítette a több évtizeden át publikált versek szövegét, pusztán néhány jelentéktelen változás regisztrálható, kimaradt a *Fernande vagy az erény-prédikálók. Írta Sardou Victor, magyarítá Szerdahelyi, zenéjét készíté Dr. Sugár Fábrián* (a satyrák közül), néhány versben nyomdatechnikai eltérések fedezhetők föl, az *Ezer év* című „elbeszélő költemény” ritkításait nem látjuk az új kiadásban, továbbá más a versek közlésének sorrendje, amely egyik helyen sem követi szorosan az időrendet (a versek keletkezési idejét). Ami az elbeszélő költeményeket illeti, azokból többet találunk az új kiadásban, főleg másfélét, ugyanakkor itt a „leírásokkal” kell osztozniuk a lapokon. A laza műfaji jelölés mindkét közlésben megmarad. Viszont az 1875-ös kötet satyráit az új kiadásban olykor a humoros, olykor a politikai ciklusokba sorolta be a sajtó alá rendező.⁶ Így nem vonhatunk le következtetéseket, miszerint Jókainak megváltoztak volna a satírával kapcsolatos műfaji nézetei. Az 1875-ös kötetben az elbeszélő költemények között felbukkan ballada, „népballada”, mintegy ezzel és más versekkel is jelezve, hogy minden olyan vers, amelyben történet lelhető, egyben elbeszélő költemény. Ezt a nézetet Voinovich is átveszi, nem különíti el az elbeszélő költeményeket más versektől. Az 1875-ös kötet igen hangsúlyos helyén olvasható *Holt költő szerelme* (1874)⁷ az új kiadásban a jórészt évszám szerint egymás után következő elbeszélő költemények közé került, ezzel elveszítette (némielg) jelentőségét, még akkor is, ha az *Ezer év*hez hasonlóan Laborfalvi Róza hangjára és előadói (szavalói) stílusára komponálta Jókai. Az előbbihez Liszt Ferenc írt kísérőzenét, ekképpen lett a korban divatos melodramává.

Mindezen túl több olyan kérdés vehető (vetődik) föl, melyet sem a kortárs (jóindulatúnak igazán nem nevezhető) bíráló (Gyulai Pál), sem a sok érdemmel, ugyanannyi hiányossággal rendelkező kései Jókai-kritika nem érzékelt: a versekkel szemben igényelt eufónia (hangzóság) ezúttal explicit módon jelződik, hiszen a két említett „elbeszélő” költemény mindegyike utal rá, hogy bemutatására nem írásban, nyomtatásban, hanem színész(nő)i előadásban (szavalással) került sor. Így a hangzóság szó szerint értendő, hangra komponált versekről van szó, amelyek lényegéhez tartozik, hogy az olvasói figyelmet megelőzi a hallgatói figyelem, az értelmezés első fokán hangyi közvetítés, szavalói megformálás veendő tudomásul. A hangyi, sőt zenei dominanciát csak erősíti, hogy a *Holt költő szerelme* Liszt Ferenc köz-zenéjével együtt adható elő; amit a művésznő hangjával, mondatformálásával vállalt, azt a művész zongorajátéka nem pusztán „kíséri”, hanem együtt-, továbbgondoltatja. Amennyiben a kritikus (és ezt tette az ezúttal botfűlűnek mutakozó Gyulai Pál) csupán a szövegre, a megfogalmazott „rém”-történetre szorítkozik interpretációjában,⁸ a több művészeti ágat, több érzékelő magatartást mozgató mű pusztán egyik, önmagában valóban gyarlónak minősíthető komponensét veszi tudomásul. A romantika „összművészeti” törekvését látja-hallja, de sem a mű kézbevételekor, sem annak előadásakor nem figyel föl a műfajváltásra. Arról nem is szólva, hogy a „rém”-történetként kezelt *Holt költő szerelme* „cselekménye” nemcsak Petőfi *Szeptember végén-jéhez* kapcsolódik, hanem a Liszt képviselte más melodramákhoz is, többek között Bürger *Lenore*-jához, amelynek „kísértetjárása”, túlvilági vonatkozása ugyancsak visszaköszön Jókainál. Az *Ezer év* (1867) az Isten és a daemon (ördög) vitája, a teremtő és a pusztító erő (szóbeli és történelmi színekben megjelenített) viadala, végső soron a nemzeti lét és a nemzethalál periódusainak váltakozása.

*E föld egy színes szappanbuborék,
Története – bolygó színváltóság,*

*A mint egy szín a mást felváltja, az
Nép-eltűnés és új ország-támadás.*

*S e hab tűnő színváltozásait
Két szellemórájás nézi két felől:
Egyik teremt, életet, megtart, szeret –
Másik rombol, tagad, pusztít, gyűlöl.⁹*

Az egymást váltó „romlás” és „teremtés” ideája a magyar költészetben Berzsenyi fölismerése, az emberi-emberiségi tényezőkre alkalmazva Goethe *Faustjában* és Madách emberiségköltésztényében, *Az ember tragédiájá*-ban magasodhatott föl Jókai előtt, aki az Isten és ördög fogadását, a „próbát”, a magyar nemzeti lét, történelem, a *Szózatban* megfogalmazott két sorslehetőség dilemmáit festi föl. A két „szellemórájás” megannyi megnyilatkozásában az 1867-es esztendővel válaszút elé állított nemzetet szólítja meg a vers. A záró két versszak nem kínál felhőtlen boldogságot, nem elégszik meg a „pozitív” ajánlat elfogadásának tetszetős ígéivel, hanem ennél többet, mást igényel, némileg emlékeztetve *Az ember tragédiájá*-nak végső intelmére. Több mint két évtized hátravan még a 19. századból, ekkor kell eldölnie, mit választ a nemzet, hogyan dönt a sorsáról. Beszédes, hogy *Az ember tragédiájá*-ban hol Ádám szájába adott, hol az Úrtól megerősített szó, a *küzdés, küzdj* Jókai versének zárlatából visszaköszön, mint ahogy az is, hogy a nemzet maga dönt sorsáról, lehetőségeit kezében tarthatja vagy elvetheti.

*A végső két legsúlyosabb évtized,
Mely minden titkát megpróbálja majd,
Hogyan teremtse újra, vagy hogyan
Temesse el örökre a magyart?*

*E hon felett egy végső nagy csatát
Egy Isten és egy daemon küzdenek:
Magyar nemzet! melyik részére állj?
Határozd el magad, és ne remegj!*

A párhuzamosan megjelenített „történelem” (allegorikus képek sora) egyenlő mértékben elosztva, kitűnő alkalmat kínál a színésznőnek, hogy hang- és tónusváltásaival hozzáadja azt az érzelmi többletet, melynek érzékeltetését a költő az ő hangjára bízta, s a legalább kétféle történelmi szín egymásra következő változásainak megfelelő hangnemet kölcsönözzön. A nyomtatásban a ritkítással jelölt frázisok mintegy agogikai jeleknek foghatók föl, amelyek az előadás ritmusát, a gyorsítást, a lassítást szinte előírják, az emelkedettség, az elhalkulás, a fenégségesség, a kétségbeesés, a megdicsőülés tónusát kijelölve.

Jókai színpadi szerzőként, színházi kritikusként és messze nem utolsósorban férjként pontosan tudta, mely szöveg elmondásában tűnhet ki az 1867-re a nemzet tragikájává kinőtt Laborfalvi Róza. Nem hagyható számításán kívül, hogy ez a (bensőséges) ismeret közrejátszott mindkét vers megszerkesztésében. Tudta, hogy a feleség, akinek első értő kritikusa Vörösmarty Mihály volt, olyan szöveg interpretálásában jeleskedhet, melyben valódi – drámai – felkészültség lelhető. Ennek megformálásában rejlik színésznői ereje, a végletek között mozgó hangi megjelenítés a sajátja, amelyben az idillinek valamivel kevesebb hely jut, mint a démoninak. Laborfalvi Róza meredeken fölfelé ívelő pályája a joggal sokat bírált, Bajza József által szóvá tett „síró-éneklő” iskolából, a vándorszínészek hatásvadász jelenetezéséből indult el, de már az 1840-es esztendőkből érett művésznőként alakította (például) a *Bánk bán* királynéját. Nem közbevetésül jegyzem meg, hogy a művészi versmondása már az 1830-as esztendőktől ismeretes volt, Vörösmarty két (alkalminak írott, de annál jóval fontosabb szerepet betöltő)

versének nyilvános előadása a reformkori magyar színjátszás jelentős eseménye lett. Az egyik vers előadását Lendvayné Hivatal Anikóra bízta, a másikat Laborfalvi Rózára.¹⁰ Általában elmondható, hogy Jókai nem egy regényepizódja, elbeszélése, sőt verse (rejtetten vagy nyíltabban) idézheti föl egy-egy Vörösmarty-vers(sor) emlékét, igen látványosan a *Liszt Ferencnek* címzett vitavers, mely mottóul Vörösmarty-verssort választott; talán ezúttal is megkockáztatható, hogy az *Ezer év Szózat*-allúziója mellett a Vörösmarty-példa sem hanyagolható el – a színésznő hangjára szerzett vers alkotásakor. Egy részletezőbb elemzés igazolhatná (netán cáfolhatná): mint él Jókai prózájában és némely versében tovább Vörösmarty romantikája („stíloromantikája”?), s mint találkozik a más forrásból, például Victor Hugóéból származtatható stílis-hangnemi-retorikai effektusokkal (egészen a mondatszerkesztésig hatolóan). E két vers mellett a Jókai teremtette szereplő artikulációs bázisa, tájnyelvisége, latin–magyar frazeológiája egy megszólalási mód többnyire sikerült kísérletének minősíthető.

Mint hogy a nemzetsors a „vita” tárgya, a vitázók is ennek megfelelő, ehhez méltó jelentőségükben kell, hogy megszólaljanak, így a magyar (és a világ-) irodalom ama hagyományának keretében csendülnek föl a szólamok, melyek – műfajilag – az emberiségkölteményben kaphatták meg megjelenési formájukat. Jókait ezúttal egyszerre korlátozta és szabadította föl az „alkalmiság”, nevezetesen felkérésre, „az írói segélyegylet hangversenyére” írta versét, ugyanakkor segítette immár két évtizedes gyakorlata, amely érzékennyé tette az alkalmiság efféle eseményeire reagálva. Ez hozzájárult egy már korábban kidolgozott formanyelv érvényesítéséhez, egyben behatárolta lehetőségeit, hiszen eleget kellett tennie a vállalt feladatnak (egyben továbbírni – többek között – Madách Imre vízióját az emberi [Jókainál nemzeti] önazonosság esélyeiről, ugyanakkor a művészno feleség előadói stílusához, beváltak tetsző szavaiat modorához is alkalmazkodnia kellett). Ezzel együtt ki kellett lépnie az itt talán szűkösnek bizonyuló eseti megnyilatkozás köréből. Ami feltétlenül előnyösebbnek mondható a politikai, szatirikus, humoros, élclaphasábokat kitöltő verseknél, a gyors reagálás, a pillanat megverselése, mely annál hatásosabb, minél inkább emlékeztet a megszokott alakzatra. Így találékonyága inkább ügyesség, egy bizonyos idő után „rutin”, kevésbé inventio. Az *Ezer év* esetében nem elégséges feltétele a végeredményben az alternatívát fölvezető, mégis a meggyőzés, a felszólítás, a tetemre hívás retorikájával élni kényszerülő-akaró költőiségnek, amelynek ereje a végletes megszólalások okozta konfliktusok, a kedvezőre-kedvezőtlenre forduló történelem színrevitelében jelölhető meg. Hogy Jókai e verse mégsem került a sokat emlegetett, kiváltképpen nem a fontos alkalmakkor idézett irodalmi alkotások közé, hogy egyes sorai, frázisai nem terjedtek úgy, mint akár a magyar divatról közzétett verséé, az a följobb érintett ellentmondások feloldhatatlanságának tulajdonítható. A bármily nemes alkalmiság nem járt együtt a vállalás, a megszólalás, megszólítás, válaszút elé állítás követelte előadás tónusának, hangnemének, szűkebb értelemben vett formai megoldásainak poeticitásával, részint alárendelődött – mint volt róla szó – a művészno feleség szavaió felfogásának, részint a teljességre törekvés aligha kielégíthető igényének, mely itt némi terjengőségbe, túlírtóságba torkollott. Ami a regényíró Jókai erénye, az akár túl alaposnak, részletezőnek vélelmezhető leírásainak megszerkesztettsége, bizonyos értelemben „ökonómiája”, a párbeszéd cselekményalakító lendülete, itt nem leli meg dinamizálható lehetőségét, a mennyei és az alvilági hatalom képviselőjének megszólalásai ugyan egymásnak feszülnek, valódi konfliktust reprezentálnak, ki- és rávetülnek a nemzetsors fordulataira, egy idő után azonban az előadás fárasztóvá válik. A szóbeli előadás kiegyenlítheti ezt, az olvasás során azonban szembetűnővé válhat a monotonía. Jókai – s ezt az író sérelme nélkül kimondhatjuk – nem elég jó költő ahhoz, hogy az Arany Jánostól, Madách Imrétől örökölt gondolatíságot hasonló magasságban, költői erővel folytassa. Ugyanakkor a teljes feledtség méltánytalanságát is szóba kell hoznom, igaz, az író Jókai egy kissé (vagy nem is oly kissé) szinte a teljes homályba borította a költő Jókait.

Ugyanakkor éppen az elbeszélő költemények nem pusztán sajtó- és kiadástörténeti nézőpontból minősíthetők jellemző és messze nem érdektelen kísérletnek. Nemcsak a hivatalos és

üzleti-kiadói elgondolások szolgálatában végzett tevékenység vár méltányosabb megítélésre (szinte megjelenése óta), e költemények jelentősége a 19. század második felére átalakult „irodalmi népiesség” alakulástörténetében sem elhanyagolható. Elmondható, hogy a leginkább a lírai termésre vonatkoztatott „irodalmi népiesség”,¹¹ mely – ha nem is ezzel a terminológiával – nemcsak a magyar irodalom fontos, jellegzetes tendenciájaként jelenik meg, hanem utóbb vagy előbb megjelent a színpadon, eleve meghatározta a verses epika bizonyos formáit, illetőleg a Dorfgeschichték, a népmesék, a népmondák révén a prózai alkotások előadásmódjára is rányomta bélyegét. Jókai korai népies elbeszélései, majd 1850-től anekdotái¹² (regényeibe, elbeszéléseibe ágyazódott „anekdotizmus”, novellává bővített anekdotái) nemcsak szélesebb olvasóközönséget céloztak meg, bár a *Vasárnapi Ujság*, majd az *Ústökös* szerkesztésével, kiadásával azt is, hanem a Jósika Miklósétól és Kemény Zsigmondétól eltérő próza esélyeit is igyekeztek kitapogatni, egy, a romantika korszakán belül létesülő író–olvasó kapcsolatnak a tárcaregényeitől, a regények füzetes kiadásától lényegileg különböző cselekményes, nemegyszer a cselekményt az irodalmiság minden más szegmense fölé emelő előadásmódnak polgárjogot szerezni (párhuzamban Vas Gereben vagy Abonyi Lajos prózája szemlélhető). Mindez nem tette fölöslegessé az elbeszélő költeményt, amely Arany János, utóbb Arany László tollán – byroni, puskinsi ihletést sem tagadva – verses regény alakot kezdett öltetni, mely verses regény „modernsége” miatt (?) sosem válhatott oly mértékben tömegolvasmánnyá, mint lett a *János vitéz* és a *Toldi*. Mellékesen, jellemző módon Vajda János¹³ kísérletet tett mind az elbeszélő költemény, mind a verses regény alkotására (ez utóbbi terén tett próbálkozását a hivatalos kritika, azaz Gyulai Pál meglehetősen kedvezőtlenül fogadta).

Jókait még egy kihívás érte: méghozzá a népkönyvek, a ponyvanyomtatványok vagy az azok funkcióját magára vállaló, igazán nem ügyetlen tömegtermelő Tatár Péter, Medve Imre részéről. Medve hihetetlen munkabírással és gátlástalansággal igyekezett kielégíteni a nem csekély számú érdeklődő olvasót, amikor is rövidebb terjedelmű, olcsó kiállítású, füzetes kiadványokban nem pusztán az aktualitásokat verselte meg, fűzte elbeszéléssé, hanem füzetekinek anyagát onnan merítette, ahol találta, mit sem törődve az ún. eredetiséggel, népkönyvvé formálta mindazt, ami valamilyen módon elé került. Párhuzamban ezzel virágozott és páratlan népszerűségegre tett szert a Békés István által „Ponyva-Pitavalnak”¹⁴ nevezett verses bűnügyi „elbeszélő költemény”, amely a többnyire horrorisztikus történetek hatásvadász előadásával tűnik ki, a megtérő vagy csupán kegyelmet remélő vétkes „nótájával” (tehát lírai zárásával) kiegészítve, igen kelendő árunak bizonyult. Nem győztek ellene hadakozni, mint ahogy általában a ponyvára került vagy közvetlenül a vásári ponyva célját szolgáló kiadványok rossz erkölcsöt hirdető irányzatosságát támadták. Még a Jókai szerkesztette élc lapban is lelünk olyan írást,¹⁵ amely a ponyva immoralitását teszi szóvá, megvádolván, hogy nemcsak bűnök követésére buzdításban marasztalható el, hanem ráadásul elvonja az olvasókat a nemesebb célzatú, színvonalasabb irodalomtól, s ezzel a könyvkiadás fejlődését is hátráltatja. Az e tematika körül kialakult nézetek vitája nem csitult el a 19. században, később az 1940-es években a ponyvairodalmat fékező, terjesztését gátló rendeletekkel próbálták ellehetetleníteni – kevés sikerrel. Jókai közvetlenül nem avatkozott bele, jóllehet elsősorban néhány elbeszélésében szatirikus ábrázolás tárgyává tette ama – dilettáns – „népköltőket”, akik egyikében-másikában akár Medve Imre alakját láthatjuk visszaköszönni; ugyanakkor használta, forrásként feldolgozta (például) a betyártörténetek ponyvaváltozatait (ahogy Petőfi Sándor is), s regényei betyár-epizódjaiban érzékelhető, mint gondoltatta el egy „megnemesített” ponyvatörténet irodalomba fogadásának lehetőségeit. A *lélekidomárban* a főszereplő betyárnak öltözve-maszkírozva, betyár-szerepben veszi föl a harcát a törvényt minduntalan kijátszó betyárral szemben, a *Rab Ráby* „női betyárjának” ide értendő kalandjai akár egy ponyvanyomtatványban is helyet kaphatnának. A *Szép Mihál* a népkönyvvé vált *Ungarischer oder Dacianischer Simplificissimus*ra épít, a rablóbanda vezéreinek festői megjelenítését még élénkebbé teendő. Az *Akik kétszer halnak meg Rablólázadás* fejezetében egészen közel lép

a ponyva és (regény)irodalom kapcsolatának szemléletéhez: „Valamennyinek [a bűnözőnek – F. I.] a tekintélyét elhomályosítá a Kolokát Marci, alias »Rostás Péter«, alias »Bogár Laci«. Ez utóbbi nevén a leghíresebb. Erről már a verseskönyvek is beszélnek, amiket a ponyván árulnak a vásáron.”¹⁶

A 19. század második felére egyre inkább érett a gondolat, mint lehetne kiszorítani a ponyvairodalmat a „piacról”, helyébe olyan olvasmányokat árulni, amelyek ugyanolyan széles körben terjeszthetők, vásárolhatók, hasonló kivitelben, hasonló áron, viszont megfelelnek azoknak az „erkölcsnemesítő” igényeknek, amelyeknek érvényesülését nemcsak a kormányzat, hanem az értelmiség jelentékeny rétege szorgalmazta. Semmiképpen nem a tiltás fegyveréhez kívántak nyúlni, tudván, hogy a tiltással még kívánatosabbá teszik, ami ellen küzdenek. Kormányintencióra vállalkozott Jókai (Mikszáth és mások) kiadója, hogy ponyvához hasonló, de a jeles szerzők által készített füzetes vállalkozást szervez meg, ad ki *Jó könyvek a magyar nép számára* címmel,¹⁷ mely az országban szétterítve hozzászoktatja az eddig ponyvát olvasó lakosságot, hogy a magasabb irodalom felé forduljon. A Révai Testvérek Rt. ajánlatát Jókai (Mikszáth és mások) – túlzás nélkül állítható – lelkesen fogadták, Jókainak 1875-ös verseskötete után írt elbeszélő költeményei e vállalkozás jegyében születtek. Csábító volt Jókai számára a korlátozott példányszámú kötetek után a sokakhoz szólás esélye, emellett adózhatott élete vezérlő eszméi egyikének, a népnevelésnek. Hiszen a sorozat nem elégedett meg azzal, hogy pusztán múlt időtöltésül szolgáljon, ennél maradandóbb hatás elérésére számított. Jókai pedagógiai optimizmusa (az eredményes népnevelés az általános jólét emelkedését segítheti elő, erről országgyűlési felszólalásai között is találunk visszaigazolást) viszonylag gyorsan konvertálódott.

Az 1880-as esztendőik elején közreadott néhány füzetet, mely külső formáját tekintve egybevágott az előbb Medve Imre, majd mások művelte verses ponyváival, de népies(kedő) előadása mellett vagy ellenére erkölcsi tanulságokkal igyekezett népszerűsége szert tenni. Ezek az elbeszélő költemények részint a magyar történelemből (például a Mátyás király körül kialakult mondakörből) merítik témájukat: akár ismerősként üdvözölhette a reménybeli olvasó a témát, melynek új, korántsem újszerű feldolgozását kaphatta kézbe, vagy olyan rendkívüli történetet, amely szokatlan, mondhatni, egzotikus vidékre kalauzol, rendkívüliségével, képtelenségével a házastársi hűség nemesítő történetét az előtérbe állítva (*Oroszlánhűség*), vagy a magyar (erdélyi) történelem egy kevesebbet emlegetett epizódját eleveníti föl: a tatárok betörését és pusztítását, noha évszám nem jelöli, feltehetőleg a II. Rákóczi György kezdeményezte sikertelen lengyelországi kalandot követő időbe helyezve. Kiegészítésül jegyzem meg, hogy ugyan ebben a sorozatban Mikszáth Kálmán „népkönyvi előadásában” Jókai verses életrajzát adta közre.

Aki teljes kritikusi harci díszben nekitámadt Jókainak (és Mikszáthnak) – nem meglepő –, Gyulai Pál volt: teljes joggal tette szóvá az elbeszélő költemények esztétikai gyarlóságát, korszerűtlenné minősítve ama népies(kedő) felfogást, amely a szerzők tollát vezette. „Igazságában” aligha lehet kételkednünk, a legelfogultabb Jókai- és Mikszáth-értekezés sem számítja a megnevezett műveket a valóban tartós irodalmi értékeket sugárzó alkotások közé. Ugyanakkor (visszaulva a korábban előadottakra) sem a sorozat, sem a kiadó, sem a szerző nem azzal az elhatározással végezték el a feladatukat (mert ne tévesszük szem elől: feladatot vállaltak, mely mindenképpen eltért a regényírói gyakorlattól), hogy e művekkel vonuljanak föl a Parnasszusra, hanem a didaktikus, polemikus igény sarkallta őket, azon a terepen siker aratni, amelyen eddig kizárólag a ponyvanyomtatványok termettek; még közvetlenebbül ezt úgy fogalmazhatnám meg: olyan „ponyvát” közreadni, amelyet szívesen vásárol meg a vásárokon az efféléket kereső „nép”. Ezáltal lassan-lassan hozzászoktatni az igényesebb irodalmi műfajokhoz. A kortársak között nem akadt olyan kritikus, aki efféle megközelítéssel vizsgálta volna, sikerrel járt-e a kormányzat, a kiadó, az írók törekvése. Az az elhatározás, hogy a szerzők a populáris regisztert utánozva változtattak-e egy olvasói réteg ízlésén, olva-

sási szokásain, le kell írnom: e kérdés ilyen módon azóta sem tevődött föl. Ennek kárát vallotta nemcsak Jókai, hanem a könyvkiadás-történet is, mint az Révay Mór János emlékezéseiből kitetszik.¹⁸ Onnan tudjuk, hogy a konkurens kiadó feljelentésére a kormányzat megvonta a megbízást a Révai testvérektől, így Jókai is csupán addig működött közre, míg kiadója jelentethette meg füzetait. Ám még e szerzői jogi kérdésnél is érdekesebb, hogy az író-költő is epizodikusnak tekinthette ilyen irányú tevékenységét, mivel néhány füzet után abbahagyta az elbeszélő költemények kiadását, *Életem* című, érdeklődésre számot tartható műve posztumusz alkotás maradt.¹⁹

A Mátyás-mondakörbe tartozó versek közül a *Mátyás király és Bente úr* történeti jellegű, míg *A czinkotai kántor*, valamint a *Mátyás király és a szegény varga* a jól ismert történetek közül való. Ami érdekes, és sok mindent elárul abból, mennyire komolyan vette Jókai a felkérést, hogy a három elbeszélő költemény kétféle versalakzatban készült. Jókai ügyelt arra, hogy az egymástól eltérő történetek Mátyás különbözőképpen megvalósuló színre állításával más-más formában közvetítsék az összetartozó, ám a cselekmény jellegét tekintve mégis különbségeket mutató történeteket. A *Mátyás király és a szegény varga* folyamatos, sorkihagyásoktól mentes elbeszélés, meghatározott egységeket választ el egymástól, a felezős tizenkettesekben gördül előre a cselekmény, mely úgy történet, hogy ismeretterjesztés (Dicső Mátyás király fényes palotájának leírásával), a jelen világra érhető közbevetés, valamint a korrupt udvari alkalmazottak leleplezése. Az ilyen „betét” közvetlen kiszólás ahhoz a „kisemberhez”, aki kétkezi munkájából élve ki van szolgáltatva a sosem kedvező külső körülményeknek:

*Héj pedig amennyi baj van a világban:
Kicsiben mind meg van Pál mester házában!
Kicsiny embereknek kicsiny a baja is:
De mikor hát szegényt földre nyomja az is*

A csattanónak, összefoglalásnak szánt záró versszak nemcsak a boldog kifejeletet nyugtázza, hanem némi groteszk vonást is belop.

*Mindenki eljutott, hová megérdemlé,
Varga a szerencsés felesége mellé,
király a magyar nép örök emlékébe,
Rossz szolgák deresre, vadak a tűzlébe,
most is egymásban a harapófogójuk,
De biz a spiritust még leitták róluk.*

A czinkotai kántor különféle terjedelmű bekezdésekre tagolva megmarad a páros rímű felezős tizenketteseknél, de mintha valamivel igényesebben rímelné, s a kevés számú szereplőt alaposabban próbálná bemutatni. Minthogy elbeszélő költeménnyé kibővített anekdotáról van szó. Ehhez valamivel részletesebb jellemzésre van szüksége, így a plébánost elsősorban folyamodványával jellemzi. Annyi „történetiséget” lop az elbeszélő a jellemzésbe, amennyinek a segítségével ki-ki elképzelheti a régi idők műveltségét. Ez összekapcsolódik a király találós kérdéseket tartalmazó válasszal. Mármost a találós kérdések beiktatása egy jól ismert műfaji alakzat népies változatú, rendszerint humoros beszéde, mely az antikvitás óta „irodalmi kisformaként” a szóbeliségben (is) létezik. Eleve megköveteli, hogy ne csak a rejtvényt feladó, hanem a rejtvényfejtésre kényszerült/kényszerített is aktívan vegyen részt a cselekményben. Nem utolsósorban a rejtvény megcélózhatja az emberi létezés alapkérdéseit, elgondoltathatja a létértelmezés szokatlan, ám lényeginek bizonyuló igazságait, s a kérdés-felelet összehangzó játékával járulhat hozzá akár a társas lét szórakoztatásához, akár vitatott problémák egyszerű (leegyszerűsített) feloldásához. A plébános folyamodványáról:

*Megírta az írást, meg is pecsételte,
Ékes mondásokkal egy egész ív telt be,
Volt abban még vers is pogány poétákból,
De még több idézet a szent prófétákból,
Saját érdeme is mind fel volt róva jól,
Király szíve erre nagy sor, ha nem hajól.*

(Figyelmeztetnék arra, mennyire pontosan utánozza Jókai az olyan előadást, amely tekintettel van olvasói „műveltségére”, a klasszikus latin költészet pogány poéták műve, az idézet utolsó sorában pedig közismert szólást emel be.)

A király rejtvényei emígyen szólnak: „hol kel fel a nap?“, „mennyit ér a király?“, „a király miről gondolkodik mostan?“ A plébános tudománya csődöt mondani látszik, a helyzetet a kántor oldja meg. Fel is kerekedik (a plébános öltözetében), az udvart aztán az ő szemével láthatjuk:

*Fényes zászlós urak, tisztos egyháznagyok,
Boglár és drágakő valamennyi ragyog,
Csillagász süvegje olyan mint a pörgő,
S az udvari bolond, sipkáján a csörgő.*

A plébánosként megjelenő kántor nem késlekedik a válaszokkal; íme az első: „Felségednek Budán, nekem meg Czinkotán”. (Itt a sorközépi rím erősíti a humoros kérdésre adott humoros választ.) A második felelet két sort igényel, hiszen a király személye a találós kérdés tárgya: „Ha Jézust eladták harmincz ezüst pénzen, / Úgy a király ára huszonkilencz lészen.” A „kérdések legnagyobbja” pedig efféle választ kap; méghozzá terjedelmest, a kérdés súlyának, megfejthetetlennek szánt minőségének megfelelően. A czinkotai kántor (is) jól tudja: „a gondolat mindig láthatatlan”, ezért körüljárja a válaszlehetőségeket, ezzel tiszta viszonyokat teremt, körmondatával a maga „narratívájába” fordítja át a király birtokolta beszédet:

*„Hát bizony te Fölség mostan azt gondolod,
Hogy czinkotai pap, a ki itt sompolyog,
Pedig hát nem vagyok én pap, hanem kántor,
Aki énekel, ha vagyon Czinkotán tor.
Avagy keresztelő; sátoros ünnepen
Orgonaszó mellett hallják az énekem.
A pap köntöse csak, a mit most viselék,
Neki a lába fáj: nem jöhetett eléd.”*

Jókai módosított a találós kérdések sematizált rendjén, a beszéd irányításának váltásával a rejtvény feladójának magabiztos tudását foszlatja szét a rejtvényfejtés újrakonstruált átfogalmazásával. A király a kántort nevezné ki Dömös prépostjául, de a kántor beéri, hogy az „itcze” nőjön Czinkotán. A méltóság elől úgy tér ki, hogy terminológiai csúsztatással él:

*„Jaj, felel a kántor, nem fogadom el ezt,
Van a kit hordozzak, otthon házi kereszt.”*

Mi mást tehetne a király, belenyugszik abba, hogy a czinkotai kántor szójárásába kell belépnie, a vers rímeléssel jelzi ezt a fordulatot:

*„Meglesz!” szól a király, s rögtön ad parancsot:
Czinkotai itcze nőjön egy arasztot.*

*Czinkotai kántor csordultig vitesse,
A királyi sáfár árát kifizesse.*

Már csak az „ünnepélyes” zárás van hátra. Az elbeszélő nem hagyhatja a „sikert” a kántornál, visszaveszi a szót, a maga krónikás, „mindentudó” pozícióját erősíti, eljátszva a szavahihetőség, a vers „igazsága” gondolatával. Amiért az elbeszélő költemény ebben a formában megszületett: Mátyás király emlékének továbbéltetésével csengetve ki az elbeszélő költeményt.

*Régen volt; de mégis igaz a történet,
Olyantól hallottam, ki nálamnál vénebb.
Dömösnek falai régen romba dültek,
Hanem Mátyás király híre nem vénült meg.
A bort is Czinkotán már literrel mérik,
Hanem Hollós Mátyást örökké dicsérik!*

Megkockáztatható, hogy Jókai sikeresen oldotta meg „népköltői” vállalását, ügyesen utánozta egy modort, ötletesen fonta a jól ismert történet fonalát, s hozzáadott valamit cselekménybonyolító, alakfestő művészetéből. Amire vállalkozott, teljesítette.

Még inkább ez mondható el a Mátyás-mondakör egy másik rétegéhez, az álruhában járókelő, országát így meg/kiismerni akaró uralkodó történeteikhez kapcsolódó, azt szintén a történelembe fűző eseménysorról. A *Mátyás diák és Bente úr* két részben beszél el, mi készítette a királyt székhelye elhagyására, a kémlelőútra, eközben a Székelyföldön milyen tapasztalatra és ismeretségre tett szert. Két „látogatást” beszél el a felezős négysarkú tizenkettesekben lassan hömpölygő, körültekintően elbeszélte történet: Mátyás diák Bente úrnál, Bente úr Mátyás diáknál. A versforma a krónikás verselőkét idézi, Tinódi Lantos Sebestyén alakja a *Fráter György* című regényben bukkan föl, epizodistaként ugyan, de lényeges események résztvevőjeként. Ám akad még egy, fontosnak nevezhető körülmény, mely ide kívánczik: Jókai nemcsak osztotta a 19. századra kialakult székely-mítoszban, melynek alapozódásában Petőfi szabadságharcos verseinek is rész jutott, hanem szervezője, ösztönzője is volt – elbeszéléseivel, erdélyi tárgyú regényeinek egy részével. A történet során a terepszemle módot kínál Mátyás diáknak, akit garabonciásnak is néznek, hogy igazságtalanságra, törvénytelenésre leljen, és annak orvoslására a második részben, amely immár nem a Székelyföldön, hanem a király székhelyén játszódik, sort kerítsen. Így kerekedik ki az „igazságos” Mátyás királyról szóló történet. A népművelő jelleget szolgálva több lábjegyzet egészíti ki a verset, amely részint a székely környezet szókincséhez fűz magyarázatot, részint a történelmi kifejezéseket fordítja köznyelvre. Bente úrban a király hű alattvalóját, a derék hazafit ismeri meg, az elbeszélő költemény ekképpen beszélgeti:

*„Még van egy paripám; de azt el nem adom,
Mivel lófő-székely volt minden fajzatom –
Ha csatára hívnak felkötöm a kardom:
Királyom, hazámat soha el nem hagyom!”*

(Ilyen és ehhez hasonló kitételek a sugallani kívánt eszmeiség jegyében fogalmazódtak. Beszéd, hogy nem önmagukban állnak, hanem a királyi reagálással mutatják, hogy célba érnek:)

*Mátyásnak szemébe felszökött e könnyű;
A hirtelen érzést titkolni nem könnyű!
Mit ez ember beszélt, nem tanulják könnyből,
Mátyásnak szívében harag támad szörnyű!*

(Ez az átvezetés egyben a törvénytelenység orvoslását ígérő szavakhoz fűződik, a meghíváshoz az udvarba. Miközben a kései olvasó azon töpreng: hogyha Bente úr nem könyvből tanulta az érzést, akkor a füzet vállalása akár kétesnek is bizonyulhatna, hiszen könyvből tanítja.)

Bente jellemzésére még egy strófára hivatkozom, mely egyben a helyi színek igényének is eleget tesz. Az elbeszélő költemény terjedelme miatt a leírások meglehetősen összefogottak, de a tárgyi világ jelzésével a couleur locale nem szenved kárt, amiképpen a mondaiság sem. A „diáktól” vasgyűrűt kap a székely, hogy mi se akadályozza majd az udvarnál, miként egy régi példabeszéd lábjegyzetben idézésével imagológiai elhatárolás is történik. A diák visszaútja előtt még pihen egyet:

*Hárságyat medvebőr tartja jó melegen;–
Egy czifra mentéje lógott még a szegen,
Rókamállal bélelt, nyestprémmel beszegett,
Azzal betakarta, hogy jó álma legyen.–*

A második rész magyar–szász konfrontálódásával²⁰ a nemzetinek hirdetett és a más tulajdonosság reprezentálódik, ezúttal a vendégszereteté, illetőleg a vándorokat sújtó közömbösségé, mely Kazinczy Ferenc erdélyi útleírásában már jóval előbb irodalmi formát kapott. Igaz, hogy a cinkotai vendéglátásért cserébe a nyestprémes mentét kell odahagynia, nem lévén pénze az ellátást kiegyenlítő. Az út hátralévő része azonban kárpótolja. A kapus simán beengedi, miután egy „Nix tájts! Lófő székely soh’ se fizet vámot” – kiáltással átkelt a hosszú hídon. A királylyal találkozás módot ad, hogy a népképzlet egyszerű uralkodóját üdvözölhesse:

*Jól találta biz azt, és még is csalódott:
Nem czifra úr jött ki! csak a király volt ott.–
Ki nem fedí magát bársonnyal, arannyal.
Az igazi angyal szárny nélkül is angyal.*

Ez a kissé keresett egyszerűség példázza a változatosságot igénybe vevő előadást, a szöveg önértelmező, ezáltal a jobb megértést célzó stratégia részeként, a ponyvaolvasókhöz szólás eszközeként könyvelhető el; alkalmazkodás egy modorhoz, egy mondatformáláshoz, melyet az elbeszélő költemény sikerének zálogául hisznek. Persze erősen kétséges, mennyire „versenyképese” a Jókai-füzetek egy, az író számára mégis kevésbé kipróbált szövegtérben. A beszéltetett király nem cáfolja meg az elbeszélőt, ugyanabban a tónusban szólal meg, még hangnemi változást sem érzékelhetünk. Elmondható, hogy nemcsak egységes az előadás, nincsenek kilengések, hanem egyetlen hangon hangzanak a szereplők és az elbeszélői szavak. Ez a műfaj jellegéből is következik, a beszéd révén közvetített események, fordulatok, forrásokra visszautalások lehetnek mások, de a négyesárkú tizenkettősök szorosan tartják össze a történetet. Mindehhez a kedélyesség, a meghitt világ meghitt megidézése járul, hogy a szándék szerint a mű akadálytalanul találkozhatson a remélt olvasóival. A király fényes jutalmait Bente úr olyképpen utasítja vissza, hogy ezzel együtt a tanítani kívánt életbölcsséget is megfogalmazza: versformaváltással érzékelhető, hogy olyan igazság kimondása következik, mely minden kornak szól, melynek nemcsak történeti, hanem „általános” emberi hiteléért is szavatol az elbeszélő.

Ezek után az elbeszélő visszatér a három részre tagolható költemény első részében alkalmazott versformához, a keresztrimes, jambikus tízesekhez. Az első rész bevezetesként öt strófából áll, a záró passzusok hét versszakban töreksenek egy olyan kiegyenlítődségre, mely a versbeszélő felhívását közvetíti: a főnemességhez szól e szózszerű megnyilatkozás. Az utolsó percre hivatkozva szólítja föl „Hazámnak ősi rendjét”, a nemzetfenntartást a magáénak tudó birtokos nemességet önmaga megtartására, hűségre az ősök hagyatékához, a folytonosság megtartásához.

*Ha a tetőn kezd a ház omlani,
Ki tartja fenn az ősi nemzetet?
Ki fogja hírét, hangját hallani,
Hahogy belőle nagyja elveszett?...*

Az *Akik kétszer halnak meg* ide idézhető jelenete sem szűkölködik drámaiságban, a hangvétel ott sem kevésbé szenvedélyes, a személyes tragédiák nem ígérnek katarzist. Ám a változtathatatlanba bele nem nyugvás a más szereplők révén mégis (nem pusztán a túlélést szolgáló, hanem) egészségesebb életstratégia enyhíti a kilátástalannak tetsző helyzetet, létezhet megoldás. A Temetvényiekre rászakad a birtok, Opatovszky Kornél elmeógyógyintézetben éli nem is oly bánatos napjait, de Illavayék kis világában ott a jobb idők reménye. Az 1863-as esztendő magyar és általában monarchiabeli szituáltságában pusztán kétségre, meg- és felszólításra telik. Egykor, de még a közeli múltban és a jelenben is a Telekik, a Széchenyik, az Andrássy, a Batthyányik közül fényes példákkal szolgáltak a politikai, a gazdasági, a kulturális tervezés területén. Az 1863-as esztendő sötétén komorlik a versszerző előtt, régi udvarházak utolsó gazdái kerültek zsákutcába, nem képesek megfelelő választ adni a provizórium kihívásaira. Amellett, hogy a Vág völgye várainak romjai emlékeztettek a régi, nemcsak magyar irodalmi toposzra: dicső múlt – hitvány jelen, a változó korszak új kérdéseire megfelelően felelni képtelen birtokos nemesség nem tudja betölteni az elvárt szerepet. *A tiboldi vár*: „képes beszéd”, a konkrétól elvonatkoztatva az általános diagnózisával fordul a megszólítottakhoz, úgy adva történetet, hogy a megjelenített alakokkal rádöbbsen, ki, hol, miben vétkezett, hol tévesztett életutat, ábrázolásában a leírás dominál. Az író kísértetjárás formájában szemléletet ős-általános vétkeket.

*„Ne tedd azt királyom! felelt reá Bente,
Mind egyforma az úr; ne válogass benne!
Ez is jó ember volt, míg nagy úrrá nem lett,
Belőlem is rosszat csinálna a szellet.*

*Engem is elkapna a magas paripa,
Megteremne bennem minden úri hiba.
Sok erkölcsöt megront az a nagy hatalom –
Nem kapok én semmi fényes hivatalon.”*

(Meglépő fordulat: a mesék törekvő szegény legénye vagy az egyszeri pásztor nem utasítja vissza a király leányát és a fele királyságot, a jutalmul kapott kinccsel elégedetten tér haza. A mesékben-mondákban teljesen más körülmények között kerül szóba a hatalommal való visszaélés, a hatalom erkölcsrontó hatása. Ebben az elbeszélő költeményben e „betét” ugyan nem idegen test, mégsem következik a Mátyás-mondakörből, annak változatos, az igazságot jogaiba (vissza)helyező eseménysorából. Jókai vagy saját élettapasztalatát komponálta bele, vagy a közlés esztendeibe helyezte Bente úr mondatait. Akármiként értékeljük e – ismétlem – meglépő részletet, az eredetileg vállalt feladat módosul, a történet kanyart vesz: pusztán a Bente urat ért méltánytalanság orvoslását kéri, meg azt, hogy Toldi Miklóshoz hasonlóan katonája lehessen a király seregének. Ennek megfogalmazásakor az előadás visszatér a „népies” modorba, Bente olyan jutalmat kér, mely megmozgathatja az olvasók hazafias képzelőerejét:

*„Ámde ha én rám is kívánsz bízni dolgot,
Megmondom magam is, hogy mibe sandalgok?
Tégy engem hadnagygyá ott a végvidéken,
Hadd rontsunk mi elől majd az ellenségen!*

*Vesd ki ránk, hogy hányat vágjunk le szakmányban
S ha kiki levágta, hadd térjen hazánkba.–
Hadd essék át minden nép a maga dolgán.”*

Ezzel, majd a befejező strófával legalábbis meginog a történet egyensúlya, a hangsúlyeltolás következtében a történeti sugalmazást az erkölcsi-mentalitásbeli váltja föl, Bente úr színté Mátyás király fölé emelkedik, erkölcsi nagysága más példa követelését látszik előírni – mindez a székely mítosz szellemében:

*Biz a fényes menték régen elszakadtak:
Rongy se maradt tán meg belőlük kaczatnak,
De a mi nem szakad, miből mindég telik,
Az a székely hűség; azt most is viselik.*

A népies modorhoz – Jókai előadásához közel hajolva, megállapíthatjuk – mind a töltelékszavak sorkitöltő funkciója, mind a szokatlan, a magasabb irodalom nyelvétől eltérő frázisok sűrű alkalmazása hozzátartozik. Az elbeszélő költemény a szinte iskolázatlan olvasó nyelviségébe éli bele magát, legalábbis ebben véli elérni a hatást.

Ami a Mátyás-mondakört feldolgozó művekből kiolvasható, a *Puskás Kaláriban* – ha lehetséges – fokozott mértékben szervezi az igen röviden összefoglalható történetet. A székely falu férfiainak harca, tatárok elleni küzdelme mellé, bizonyos mértékben elé helyezi a falu asszonyainak sikeres ellenállását, Puskás Kalárit rettenthetetlen amazonnak beállítva. A székely asszonyok hősiessége, harci készsége már az ifjú Jókainak témája, de ez az elbeszélő költemény a mesei túlzásokkal élve felfokozza a falu asszonyainak ellenállását a veszedelmes ellenséggel szemben, kiváltképpen a címszereplő szervező, harci eszköznek különféle tárgyakat használó, a szükségből erényt faragó magatartásának karakterizálására az elbeszélő nem győz elég díszítő jelzőt, a hősiesség és az ötletesség körébe vágó, hitelesítő kifejezést pazarolni, miközben nem feledkezik meg szépségének ecseteléséről sem:

*Szeme mint a bogár, ajka mint a kláris,
Két orczája olyan, mint piros alma,
Fejére illenék csepesz helyett csalma.*

A következőkben megfelelő körülírással mutatja be Kalári állapotát, mint majd kitetszik, elszántságát, áldozatkészségét, hősi voltát igazolandó. A körülírásból könnyen kiolvasható, mi az, ami egyedivé teszi a helyzetét ebben a harci történetben:

*Hanem a természet nehéz lesz leírni:
Három rőf szalagnak dolog azt átérni;–
Megesik biz az a menyecskén, hiába!
Azt mondják ilyenkor, hogy készül Rómába.*

A szólással érzékelhetővé tett menyecskehelyzet sem lehet akadálya az ellenállásnak, a sikernek még különösképpen nem. Az óvó-intő szavakra emígy replikázik:

*„Az állapottommal senki ne törődjék,
Ott is ott leszek én, ha megjön a vendég!
Ne fogja azt senki a székely anyára,
Hogy ijedtében szül fiat a világra.”*

Valódi stratégia rejlik az asszonyban, cseles akadályokat állítva a tatároknak. de a kézitusából is derekasan kiveszi a maga részét:

*Klára most a pányvát kapja a markába,
Ügyesen elveti a tatár nyakába;
Ez csak azon veszi észre, hogy fenakad;
S valami szorítja a meztelen nyakat.*

*Megijed nyavalyás; fordulna már vissza;
De nyakát a hurok annál jobban húzza.
A kötél végét meg Puskás Klára tartja
S azt helyéből egy ló ki nem mozdíthatja.*

Talán fölösleges ehhez hasonló helyeket ideidézni, hogy a felnövesztett asszonyi hősiesség-találékonyosság példáit szaporítva szinte a képtelenségig fokozott székelyasszony-magatartás e népkönyvi változatát szemlélhessük. Az olyan sorok, mint:

*Hat férfit leölt a szörnyű asszonyember!
A többi feléje közeledni sem mer:
Azt hiszik bűvészet az, a mivel harczol;
Földfölkötti sugár ragyog le az arczról.*

– épp eleget elárul Kaláriról. Az ellenséges hadfi a mondák alakjait nevezi meg jellemzőképpen: „»Te lidérczek anyja! te sárkányok kotlója!« [...] »Boszorkány-varázssal hat vitézt megrontál, / Te béka, te varangy, te pók, te torontál!«” – Pusztá kézzel is leüti a vele harcra kelőt. Ami az ellenség számára megfejthetetlen, ezért mondai magyarázathoz fordul, de az a székely asszony világából eredeztethető, a mondai szörnyeken is győzedelmeskedő elszántság, a falu, az övéi, a maga védelme a túlerőben lévő betolakodók ellen. Így a győzelem – mint végső kimenetel – következik a mítoszból, a történelem köznapjaiba természetes módon átlépni tudó székely (női) magatartásból. A „boldog befejezés” nem kétséges, a majdnem mellékesen említett események lezárását igényelnek, s ennek az elbeszélő teljes mértékben eleget kíván tenni, hozzáadván a tanulságot, intelmet, a „népnevelői” célzatot. A harc végeztével egyetlen szál sem maradhat elvarratlan:

Kalári előbb elvégzi a házimunkát, tüzet rak, megfőzi a hagymás tokányt, majd elmosogatja a szennyest, helyére teszi az edényeket,

*Azután bement a belső szobájába,
Szépen lefeküdt a dunnás ágyába,
Egy miatyánkot elmondott hiba nélkül,
– És szült fiat – hármat minden panasz nélkül.*

*Egy s ugyanazon nap hét ellenséget ölt,
S három magyar lélek nyert tőle életöt.
Hej, ha minden magyar asszony így kvittelne,
Ez a magyar nemzet de szépen feltelne!*

Hiba volna, ha „mentségeket” keresnénk a gyarló verselésre, a didaxisból eredő túlírásra, a kései olvasásban a komikum határát átlépő elbeszélői igyekezetre. Egyrészt az amazonok férfifit lebíró erejének megjelenítésében akár az *Akik kétszer halnak meg* Atalantáját is erősítő tanúnak idézhetnék, igaz, ott cirkuszi látványosság keretében produkálja magát az izmos delnő, másrészt a népkönyvek, ponyvanyomtatványok képtelenségeivel versengő író túlzásaival kell

számolnunk, harmadrészt a több ízben emlegetett székely-mítoszt figyelhetjük meg – „működése” folyamatában. A vállalkozás nem a „művelt” nagyközönséget célozta meg. Jókai – megerősítve a korábban elhangzottakat – egy modort, egy elbeszélésváltozatot imitált, ezúttal – tehetném hozzá – ez túlságosan „jól” sikerült. Ezzel az elbeszélő költeménnyel párhuzamban olvasható/olvasandó az *Oroszlánhűség*, amely – ha lehet – még kevésbé takarékoskodik (rosszindulatúan szólva) a hatásvadász elemekkel, (jobb indulattal) a rikító színekkel. Ráadásul itt a történetietlenség ad – némi – felmentést a történet fordulataira. Róbert lovag a Vörös-tenger partjára indul, hogy a törökkel (!) és a „szaraczenokkal” harcra keljen. A megjátszott népképzeti terminológia szerint szentföldi kalandra vállalkozik. A népkönyvek/ponyvanyomtatványok sem kínálnak pontos geográfiai eligazítást, e sajátosságának ennek következtében Jókai is helyet biztosít művében. Kevésbé a történet nevezhető érdekesnek vagy az olvasók figyelmét lebilincselni akarónak, hanem annak bemutatása, hogy bármi veszélyes szituációba navigálódik Róbert lovag, ott terem egy oroszlán (minden bizonnyal ugyanaz az oroszlán), amely (a csattanóból tetszik ki: aki!) segítségére siet – és kimentí a veszedelemből, amely elég változatos formában leskelődik a bátor lovagra. Igaz, a segítség kölcsönös, a lovag a mérges kígyó megölésével dönti el kettejük küzdelmét. Ezután már nem meglepő, hogy az oroszlán emberhangon is tud morogni. A lovag útja a vadak közt bántatlanul folytatódhat:

*Ő maga ott lépdél a lovag oldalán,
Azt hinné az ember, hogy csatlósa talán.
Vezeti, kíséri, pusztán, bozóton át,
Mintha ő ismerné annak legjobb útját.*

*Óriás nagy vadak, szörnyű elefántok,
szarvorrú, ki otthon, nagyon bakafántos:
Róbert lovagot mind bántatlan bocsátják,
A mint az oroszlánt mellette meglátják.*

Ugyanúgy mellette az oroszlán a csatában. Sebesülése a lovagot tehetetlenné teszi, de oroszlánja kimentí a harcmezőről, egy barlangba viszi, majd élelméről is gondoskodik. Az események motiválásáról sem feledkezik meg az elbeszélő. A táborban boszorkányosságot sejtetnek oroszlánja és Róbert egymásra utaltságában, de a pátriárka bibliai szóval oszlatja el kétségeiket, Dániel prófétára és Márk evangélistára hivatkozva. Ha nem népkönyvi szemlélet jellemezné az előadást, akár a blaszfémia vádjá merülhetne föl, a lovagot a bibliai személyiségekkel egybevetve. De az előadás „sem hagy kétséget a szentség jelenlétééről:

*Dániel próféta oroszlán vermében
Így szelídíté meg a vadakat épen:
Látunk más oroszlánt Márkkal az oltáron.
Róbert is hoz egyet: most kivan a három!*

Az oroszlánnak köszönhető, hogy a pusztán áthatoló sereg vízre lett, a bibliai hasonlítás itt sem maradhat el; miután az oroszlán „Szép híves patakhöz” vezeté a sereget: „A hogy forrást nyitott Mózes és Szent László: / Az oroszlán lett most ilyen nagy varázsló.”

A kalandokat aligha érdemes tovább részletezni, egy mellékesnek tetsző esemény azonban feltétlenül említést igényel; a lovag, hogy minden körülmények között ráismerjen a maga oroszlánjára, a feleségétől kapott piros szalagot köti rá. Innen aztán sietősen halad a történet a végkifejlet felé. A zarándokokat az oroszlán elvezeti a sebeiből éppen felgyógyult Róberthez, együtt szállnak a velencei gályára, hogy küldetésük teljesítése után hazatérjenek. Az oroszlánt nem merik a gályára engedni, így az a tengerbe veti magát, követné a gályát, míg el nem nyeli

a tenger árja. Csakhogy a népkönyv nem tűri az ilyes szomorú befejezést, az utolsó, különálló versszak oldja meg és föl a történet lapoztán támadható kétségeket. Itt árulom el, hogy végig nőstény oroszlánról volt szó:

*Róbert, mikor hazaért a kastélyába
Szalagját hitvese nyakában találta!
Elbámult rebegve e csodatalányon.
„Te voltál, te magad az én oroszlánom!”*

Az elbeszélő a maga történetét Róbert szavával csodatalánynak nevezi, de ez egyáltalában nem idegen a népkönyvi felfogástól (mint ahogy az átváltozások sem). Az antikvitásból örökölt motívum használódik föl, az emberi és állati világ között nincsenek áthidalhatatlan távolságok, az átjátszások az elbeszélés hogyanjától függenek. A távoli földön megélt kalandok, így a történelemnek népiesített felfogása egybevág a népkönyv irányzatos jellegével, a szentföldi küzdelem elbeszélését nem sajátíthatja ki sem a barokk eposz, sem a hivatásos történetírás. Regénybe szövését Jókai megkísérelte a *Minden poklon keresztül* című művében, amely az asszonyi hűség, áldozatvállalás apoteózisát adja, a férfiúi hűtlenkedéssel ellentétben. A csataleírások, benne a keresztsek ellen küzdő sereg némely alakjának félelmet keltő megjelenítésével, teljesen beleillik a könyvsorozat tematikájába, az egyes füzetek hangvételébe. Az így előadott történelem felfogható és értelmezhető lesz, minthogy mesei-mondai alakokból már ismerős ez a fajta színre állítás:

*De hát a pokol küld ellene egy sátánt!
Itt jön vágatva egy fekete ló hátán:
Arcza is fekete: egy szerecsen emir:
Fut előtte minden, vele senki se' bír.*

Pontosan ez a fekete-fehér „ábrázolás”, aminek célba érésében az elbeszélő reménykedik, hozzáadva a szélsőséges külsőt illető leírást (Sátán, fekete, fekete ló, mint jól ismert szimbólum). Ezzel áll ellentétben a lovag története, nem egy epizódja: „Isten csodája”.

Időben visszalépve, Jókainak egy, eddig jószerivel figyelmen kívül hagyott elbeszélő költeményével zárom fejtegetéseimet. A jóval a népszerű sorozat ötletének megszületése előtti, 1863-ból származó, versformáját illetőleg is egyedi *A tiboldi várat* veszem elő, melyet Jókai – tőle szokatlanul – költői rajzként aposztrofál. Nehezen eldönthető, hogy maga az elbeszélő költemények vagy a leírások közé számítja, minthogy nem ad – legföljebb közvetve – leírások révén vár-, illetve családtörténetet. Emellett a cím egyetlen ismert romvárra sem vonatkoztatható: *egyetlenre* nem, *valamennyire* mégis. A megidézett várurak és -úrnők megnevezetlenek maradnak, inkább általánosítható (rom)vártörténet bontakozik ki. A Tibold helységnév, családi név után tett nyomozásom²¹ felemás sikerrel zárult: Udvarhelyszéken *Tibod* falunévre bukkantam, ennél közelebbi a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei barokk és késő barokk kúriákkal rendelkező *Tibolddaróc*, melynek éke az 1830 körül épült Bottlik-kastély. A *Tibold* név a Géza vezér idejében bevándorolt német grófi családé, lexikonforrásaim szerint 13. századi oklevelekkel tanúsítható. Ennél valószínűbb, hogy Tiboldi István (1793–1880), tehát Jókai-kortárs unitárius tanító névemléke játszott közre Jókai névadásában. Neve a Jókai szerkesztette Vasárnapi Ujság 1856-os évfolyamából köszön vissza: versek szerzője, népdalokat gyűjtött. Talán Jókai emlékezetéből lépett elő 1863-ban, mikor az író még őrizte illúzióit a főnemesség (történelmi, nemzetfenntartó) szerepvállalásával kapcsolatban. Ez az illúzió másfél-két évtized múltán már szertefoszlott, mikor is az *Akik kétszer halnak meg* romváráról, Temetvényről nevét kapó grófi család hanyatlásának regénybe írása lett Jókai intéseket és megrovásokat fölérősített hangvétellel előadó prózai epikus üzenete. Ilyen módon *A tiboldi vár* egy kései regény előképeként funkcionáltatható, külső – leíró – részletekben, olyan rímképekben körvonalazódik, amelyek nem elsősorban politikai, hanem erőteljesebben

gazdasági, mentalitásbeli, egy életmódot megkérdőjelező történeti fordulat szükségszerűnek tűnő eljövételét és minden következménnyel megvalósuló egyetemes váltását tudatosítják. Csak-hogy *A tiboldi várban* mintha még feltartóztathatónak, netán visszafordíthatónak mutatkozna ez az évszázadok óta érlelődő folyamat. A vár(rom)történet az egymást követő főnemesi nemzedékek gazdálkodásának bírálata adja, azt a felelőtlenséget teszi szóvá, amely miatt tékozlásban, könnyelműségben, a felhalmozott javak elherdálásában mutatja a vár urait (és úrnőit). A regény él lehetőségeivel, és ezt a folyamatot konkrét események, hibás, sőt vétkes döntések sorozatáról beszámolók révén szemlélteti, a felelős gazdálkodás helyett az üresnek bizonyuló reprezentáció számos epizódjának egymásra halmozásával érzékelteti. A vers a ténylegesnek leírt helyzetből, a vár külső alakzatának fokozatos széthullásából, a pusztulás látható jeleiből indul ki, hogy aztán a megmaradt, noha omladozó termein át tett séta nyomán emlékeztessen a nemzedékek erényeire és mulasztásaira. Az ürügyet ehhez a termekben falra aggatott festmények, portrék kínálják. E portrék leírása egyben az egyes nemzedékek képviselőinek különféleképpen előadott, ám kevéssé konkrét cselekvésekkel jellemzett történetét közvetíti:

*Halhatatlan holtak, aranyos rámaikban,
Aranyruhás rémek, kiknek szeme ránk van
Írányozva mindig hideg piros képpel. –
– Most is oly kevélyen tekintenek még le.
Haláluk után is az alacsony népre,
Miként néztek élve.*

A szemle a honfoglalás idejével kezdődik, a Zobor-hegy említése a Felvidékre utal, a vitézi tettek, győztesek és hősi halált haltak sorával folytatja a történetet, a család hősöket, bölcsüket mondhatott a magáénak. A falra festett tájképek: „Mind a négy, idegen kezeire szállt rég.” Egy titkolt szoba rejti azok képét, akiknek élete a családot „sérté”: A fagyos delnőé, aki „unott férj számára mérget kever mézbe”, az egy asszonyt szerető testvérek egymást gyilkoló párja, a száműzetésbe kényszerített, Róbert (Károly) ellen fegyvert fogó férfi. Majd a harcos ősökkel ellentétben az újabb időkben a merő szórakozásban, mulatozásban kedvet lelő főnemesek tékozló életmódja kerül terítékre:

*Hogy milyen élet volt! Milyen vidámság volt,
Hetekig sem jöttek ki a mulatságból.
Egyik mámból a másikba rohanva,
Míg belefáradtak a gyönyörbe, kéjbe,
Méltán mondják, hogy ők a paradicsomba,
Eljutottak élve.*

Egy női arckép élénk leírásával egészül ki az egykori ritka virágokkal díszes terem leírása, majd a férfié, kinek szájába adja a vers a hanyatlás, a dekadencia kezdetének és folyamatos beteljesülésének tényét, méghozzá a tékozló önvádjaként, egy előidézett léthelyzet diagnózisaként:

*„Mit ti drága vérrel, fáradtsággal, ésszel,
Hazafi érdelemmel, takarékos kézzel
Szentelt bizományul bizton hagyatok rám,
Azt én elpazarlám.*

*Elpazarlám könnyen, szórtam a világnak
És a hova szórtam, még csak meg se áldnak,
Átok volt, mit adtam, átok volt, mit vettem,
Férfiaknak lelke, asszonyok erénye*

*Drágán kel a földön; hát még ott a mennyben
Ki számol még érte?*

*Hogyha még utolsó volnék a családból,
Utolszor záródnék utánam a sírbolt!
De utánam sírnak a Tiboldi árvák,
Ősi hajlékukból miattam kizárvák.
Kik már őseiktől mást sem örököltek,
Mint terhét e névnek.”*

A gondolatban lejátszódó kísértetjárás a végpusztulást hirdeti, mely a hanyatlás végső fázisa. Alternatívaként az ekkor még a megrettenést, a dekadenciát váltó, csak látszólag pozitívként felfogható metamorfózist vázolja föl Jókai, megelőzve Temetvényi gróf kétségbeesését, de szöges ellentétben a *Felfordult világ* nemesi polgárosodásának építő gyakorlatával.²² Olyan kép kerekedik ki, mely a hajdani világ szépségének végleges és végzetes elmúlását az új korszak rideg gyakorlatiasságával szembesíti:

*Vagy pedig eljön a hideg szívű üzlet,
Magas kéményt rakat a torony helyébe,
Az ősi termekbe üstöt, szövőszéket
S lármás gépeivel szövet, fonat, főzet.
S alkot – miben aztán kísértet sem járhat, –
A kastélyból gyárat.*

Ha egyenként szemügyre vesszük az egyes Tiboldiak egy-egy vonással, történettörredékkel bemutatott pályáját, akár korábbi történetek motívumainak feldolgozását is megállapíthatnók. Az elbeszélő költemény szinte összegzi, egy csokorba gyűjti, ami a reformkor óta a magyar irodalomban, beleértve Jókai műveit, fölmerült. Viszont a magyarnyelvűség kérdése ezúttal kimaradt, jóllehet a provizórium idején igencsak időszerűnek mondható. Igaz, más Jókai-versek annál hangsúlyosabban emlegetik. A politikai költemények közül *A felső ház meg az alsó ház* volna ide sorolható, bár annak szatirizáló hangfekvésben előadott mondandója szorososan tapad az időszak problematikájához, a regények közül *A régi jó táblabírák* főúri családjának hanyatlástörténete játszik *A tiboldi vár* elébe. Megerősíteni tudom: nincs szükség a Jókai-versek „rehabilitálására”, nem esztétikai értékükkel kérnek és kaphatnak helyet a magyar költészet történetében, de eszme- és gondolkodástörténeti nézőpontból feltétlenül számon tartandók Jókai pályájának értelmezésekor. Az író bekapcsolódása a „nemes ponyva” létesítéséért, terjesztéséért folytatott küzdelembe műveltségterjesztő, népnevelő programjából következik. *A tiboldi vár* típusú versek pedig a motívum- és tárgy történeti kutatások adataival egybevetve igazolják az író érzékenységét a társadalom- és mentalitástörténeti kérdések iránt; az időszerűnek gondolt nemzeti önazonosság terén mutatkozó anomáliákat szóvá téve. Jókai sem a prózai epika, sem a publicisztika válaszait nem hitte elégségesnek, a meggyőzést verses alakzatok közlésével igyekezett kiteljesíteni. Tovább írta – ezúttal verses formában –, aminek előbb is, utóbb is megalkotta prózai epikus és publicisztikai formáját. Így a kétféle megnyilatkozások termékenyítő módon egymásra olvashatók. Jókai világszemléletének értelmezése tovább rétegezhető.²³

JEGYZETEK

¹ JÓKAI MÓR, *Elbeszélő költeményei és Satyrái*, Athenaeum, Pest, 1985.

² UŐ, *Kakas Márton politikai költeményei*, Athenaeum, Pest, 1862; UŐ, *Kakas Márton albuma*, I–II, Athenaeum, Pest, 1866. A regények, elszélezések kiadása, ideértve a címlapváltozatú megjelenéseket, folyamatos, míg a versekí

jelentős szünetekkel láttak napvilágot, feltehetőleg a szerző és a kiadó közös akaratától, figyelembe véve az eladhatósági szempontot.

³ A Petőfi–Arany-levelezésben merült föl egy Mátyás királyról írható eposz (elbeszélő költemény) ötlete. Petőfi antiroyalista álláspontjából kifolyólag elutasította ennek még a gondolatát is. Arany János sem jutott később túl messze kísérletével: *Mátyás dalünnepe* címen kezdett bele stanzáiba.

⁴ Garay Jánosnál és általában az irodalmi másodvonalban a „sváb iskola”, a Ludwig Uhland honosította balladaváltozatok a mintaadók. Az 1850-es években Arany balladáit mutatják az új utat, erre (Arany nyomában) sokan lépnek. Greguss Ágost pályadíjnyertes műfaji értekezése nemcsak meghatározást kínál mottóként előrevetítve („Tragédia dalban elbeszélve”), s ez középiskolai tankönyvekben sokáig tananyagként szolgált, hanem történetileg, „világirodalmilag” a műfaji kontextust is fölvezet. Jókai ennek ritkábban hódol, s ha mégis, ezek mesze nem legsikerültebb versei.

⁵ Révay Mór János, *Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar kiadó emlékiratai*, Révai Testvérek, Budapest, 1920, I, 257.

⁶ A sajtó alá rendezés során a műfaji, a hangvételi és a tematikai szempontok keverednek. A jövőbeli kutatóknak nemcsak egy szigorúbb kronológiára, hanem egy meggyőzőbb differenciálásra is kellene törekedni. Itt jegyzem meg, hogy közismert, miszerint unalmas akadémiai felolvasások alkalmából Arany és Jókai azzal igyekeztek az időt múlatni, hogy apró papírszeletekre néhány soros bökversikéket jegyeztek föl, s küldözgették egymásnak. Ezekből néhány darab maradt fenn, közölve az Arany-kiadásokban. Kérdés, szerzőik nem tartván elég komolyan e foglalatosságukat, eldobták-e olvasás után, vagy megőrizték. Talán a Voinovich-villa pusztulásakor semmisültek meg annyi más Arany-kézirattal együtt, vagy a Jókai-hagyaték kéziratok hiánylistáját gyarapítják. Kevés a valószínűsége, hogy előbukkannának. Mindenképpen a veszteség rovatba írandók.

⁷ Liszt Ferenc melodrámaival adózott a kordivatnak: 1858 és 1875 között négy melodráját komponált, az említett kettőn kívül: Lenau, *Der traurige Mönch*, A. Tolsztoj, *Der blinde Sängler*.

⁸ Miután a vers nyomtatásban megjelent, kottamelléklet nélkül, például a 9. jegyzetben leírt műben, kitette magát az irodalmi műveket a maga patikamérlegére tévő Gyulai Pál ítéletének (mert ezúttal ítélkezik), aki – nyilván kompetencia hiányában – nem vehette figyelembe a mű egyáltalában nem mellékes zenei vonatkozásait, sem a szavai felfogást, teljesítményt, így egy összművészeti alkotásnak csupán egyik, igaz, igen lényeges szegmensét tette nagytűűve alá. A Liszt-oeuvre kutatói természetesen eltérnek ettől a fajta kritikától, a műfaji lényegét szöveg és zene kölcsönösségében, közös hatáskeltő igyekezetében látják.

⁹ Jókai Mór, *Költemények*, Révai Testvérek, Budapest, 1904. Minden Jókai-verset innen idézek. A továbbiakban külön nem hivatkozom.

¹⁰ Vörösmarty Mihály, *Elhagyott anya, Az árvízi hajós*.

¹¹ Horváth János magisztrális monográfiája (*A magyar irodalmi népiesség Faluditól Jókaiig*, Akadémiai, Budapest, 1978) lényegében kizárta a prózát, a népmese/monda imitálását éppen úgy, mint az anekdotát, verses alkotásokkal párhuzamos leírásokat (például Gaál Józsefét) a népiesség történetéből, és nem nyitott olyan, az 1840-es évektől virágzó műfajok, mint a népszínművek felé, nem is szólva a zenés vígjátékokról, melyekben, akár a népszínművekben, számottevő a közköltészeti anyag. Mind a fogalom, mind erőteljes továbbélése, beleértve degradálódását, igényli a problematika alapos újragondolását. Erre egy megelőző időszakra vonatkoztatva, komparatistikai módszerrel tettem kísérletet: FRIED István, *Közköltészet, népiesség, műköltészet Kelet-Közép-Európában = A megváltozott hagyomány*, szerk. HOPP Lajos, KÜLLÖS Imola, VOIGT Vilmos, Budapest, [1988] 1991, 61–102.

¹² LANDGRAF Ildikó, *Jókai anekdotái = Jókai és Jókai. Tanulmányok*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Károlyi Gáspár Egyetem, L'Harmattan, Budapest, 2013, 135–151. Az életrajzi anyagra támaszkodik. Nem érdektelen a regények cselekményébe szőtt, a regényalakok jellemzését szolgáló, az előadás rétegzését célzó anekdoták funkcionálása az adott műben.

¹³ VAJDA János, *Béla királyfi* (1854), *Alfréd regénye* (1875).

¹⁴ BÉKÉS István, *Magyar ponyva Pitaval. A XVIII. század végétől a XX. század elejéig*, Minerva, Budapest, 1968.

¹⁵ FRIED István, *Ponyva, irodalom, ponyvairodalom. (Ötletek, közlések, javaslatok)*, Kortárs 2024/5, 6–20., különösen: 15–16.

¹⁶ Jókai Mór, *Akik kétszer halnak meg* (1882), s.a.r. GERGELY Gergely, Akadémiai, Budapest, 1966, II, 135.

¹⁷ Lásd az 5. számú jegyzetben.

¹⁸ Uo. Az emlékirat második kötetében beszéli el a kiadót igen kellemetlenül érő esetet. ugyancsak itt van szó az Olcsó Jókai nagysikerű sorozatáról, a tervezgetéstől az előadásig terjedő folyamatot fölvezetve.

¹⁹ TÖRÖK Zsuzsa, *Öregkor és életút elbeszélése. Öntükröző eljárások Jókai kései verses elbeszéléseiben = „...Író leszek, semmimás...” Irodalmi élet, irodalmiság és öntükröző eljárások a Jókai-szövegekben*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Tempevölgy-könyvek, Balatonfüred, 2015, 46–59.

²⁰ KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, s.a.r. SZABÓ Ágnes, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013, 39–40. Kazinczy rajza a szászokról visszatetszést keltett a szász értelmiségben.

²¹ Az alábbi segédkönyvekhez fordultam adatokért: *A Pallas nagy lexikona*, 16, Pallas, 1897, 178.; *Révai új lexikona*, Babits Kiadó, Szekszárd, 2006, 862.; SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái* 14; HORNÁNSZKY Viktor, *Budapest*, 194, 162. hasáb.

²² Lényeges különbség, hogy a regény a vidéki birtokos nemesség hagyományos, provincialitástól nem mentes életmódjával szembeállítja a korszerűen gazdálkodó, modern gondolkodású nemesifjat.

²³ Megfontolandó, mit bízott Jókai a publicisztikáira, ezen belül élclapja műfajaira, mit elbeszélésre, regényre, mit versre. Az átfedések kölcsönös ide-oda utalások egyben az írói műhelybe vezetnek be. A Jókai-életmű rekonstruálható műfaji rendszeréről nem áll elégséges szakirodalom a rendelkezésünkre.